

סימן כו בדין ירושת הבת

ראשי פרקים

א. במקום שדין המלכות שתירש הבת.

ב. אם מותר לבנות לדרוש פצוי כספי עבור חתימת הויתור.

סעיף (155א) לחוק הירושה (תשכה-1965) קובע: "על אף האמור בסעיף 151 מוסמך בית הדין הדתי שהיה לו שיפוט בעניני המעמד האישי של המוריש, לתת צו ירושה וצו קיום צוואה ולקבוע זכויות למזונות מן העזבון, אם כל הצדדים הנוגעים בדבר לפי חוק זה, הביעו בכתב הסכמתם לכך. בתי הדין הרבניים מוציאים צו ירושה, רק לאחר שכל היורשים הקרובים, הן ע"פ ההלכה והן ע"פ החוק, קבלו בכתב את סמכות ביה"ד הרבני. קבלה זו נעשית בדרך כלל לאחר שכל היורשים סיכמו ביניהם את אופן החלוקה. במקרים נדירים קיימת הסכמה לקבלת סמכות ביה"ד מבלי שסוכם על חלוקת העזבון. כמו כן יתכן שלאחר שסוכם על אופן החלוקה, חזרו בהם היורשים מהסיכום. במקרים אלה צריך ביה"ד להכריע בשאלת ירושת הבת במקום שיש בנים.

א. במקום שדין המלכות שתירש הבת

קיי"ל שאין הבת יורשת את אביה במקום שיש בן, כדתנן במשנה ב"ב קטו, א, בגמ' שם ובגמ' קי, א, ובירושלמי ריש פרק יש נוחלין. וע"ע בויכוח בין רבן גמליאל להוא פילוסופא- שבת קטז, ב. הב"י (ח"מ סו"ס כו) מביא תשובה מהרשב"א, באב שמתה בתו, ותבע את חתנו בערכאות שיחזיר לו כל הנדוניא בטענה שאע"פ שבדיני ישראל הבעל יורש את אשתו, כיון שכל אנשי המקום יודעים שהולכים בדיני עכו"ם, כל הנושא אשה על דעת המנהג הוא נושא וכאילו התנה כן. והשיב הרשב"א, דלנהוג כן מפני שהוא משפט העכו"ם אסור, וזהו שהזהירה התורה, לפנייהם- ולא לפני העכו"ם. ואם עתה יוסיפו לחטוא לעקור נחלה, הסומך על משענת קנה רצוץ זה ועושה אלה, מפיל חומות התורה. וכל הסומך בזה לומר שמותר משום דינא דמלכותא, טועה וגזלן הוא, (הובא להלכה ברמ"א סו"ס שסט). גם המהרר"ש בתש' תורת חיים (ח"ב סי' יט) כתב בחריפות כנגד מנהג העיר רודוס שנהגו לתת לבת חלק יפה בירושה. ותורף דבריו, שאין למנהג זה תוקף לעקור הירושה מן היורש מאחר שלא נוסד ע"י קיבוץ ותיקון מבני העיר שבאו לתקן, וע"י כך נתפשט מאליו. וע"כ פשיטא שאין סומכין על מנהג זה לעקור ירושה מהיורשים. וכ"ה דעת המהר"ק (שורש ח) בענין מי שרצה להפקיע את ירושת הבן הבכור בטענה שמנהג מבטל הלכה, שפשוט יותר מביעתא בכותחא

שאינן במנהג זה ממש, וחלילה ללכת אחר המנהג שבא לעקור דין ירושה דאורייתא. ואף שהמהרח"ש הנ"ל רצה לחלק בין ירושת בכור הכתובה במפורש בתורה - "לא יוכל לבכר" - לבין קדימת הבן לבת שאינה מפורשת, מ"מ נראה שאין לחלק, וגם מסקנת דברי המהרח"ש כד. וע"ע במהרש"ם (ח"מ סי' שד לפני ד"ה ולשאלה) שכתב שלא יעלה על הדעת שיקבעו חכמים עצמם לקבוע מנהג כזה העוקר דין תורה, ומנהג רשעים הוא.

וכן מצאנו למבי"ט בתש"י (ח"ב סי' קכח) שכתב שבענין הירושה היא חוקת משפט, וכשם שאין המוריש יכול להעביר ירושה לאיש נכרי בתורת ירושה, כך גם בית דין אינם יכולים להנחיל למי שאינו ראוי. וכ"ה דעת הרדב"ז בתש"י (ח"א תקמה) שאין כח במנהג כח הבכור או הירושה מהירשים. ודוקא דין שיש לו סמך מן המקרא אבל אינו כתוב במפורש נדחה ממנהג, אבל דין הכתוב במפורש בתורה כירושה, אין כח במנהג להפקיעו. ומה שמועיל תנאי שלא אשמט בשביעית אפי' בשביעית עצמה, ה"ה שיועיל תנאי אם הבכור יתנה וימחול לאחיו [בגוונא דמהני סילוק], וה"ה בשאר יורשים וירושות, אולם לא לבטל ולעקור מכח המנהג.

ברם, מדברי המהרח"ש נפתח פתח לתיקון תקנה אם היא תתוקן ע"י חכמי העיר וטוביה, בניגוד לעיר רודוס שמנהגה התפשט מאליו ע"י המון העם. ואכן, לאחר גירוש יהודי ספרד, כשגלו ברובם לארצות האיסלם שבהם חוק המלכות שהבת יורשת חלק שוה עם הבנים, שקדו חכמי ספרד לתקנת בנות ישראל, שפנו בעניני ירושה לערכאות הגויים במקום להתדין בפני בתי הדין הפוסקים לפי דין התורה. ורבים שהיו תובעים ונתבעים בדיני תורה, בחרו לנפשם להתדין בערכאות הישמעלים בדיני ירושה [ראה תשובת ר' דוד אגוזי המובאת בשו"ת זרע אנשים סי' שה]. חכמי קאשטילא שגורשו וגלו לפאס תיקנו כשנתיים לאחר הגירוש, בשנת רנד, שתירש הבת חלק שוה עם הבן, וכפי שמובאת לשונה של התקנה בספר כרם חמר לר' אברהם אנקאווא (ח"ב סי' ח, וסי' קמב), וז"ל:

"כשישאר אחריהם בנים ובנות, ירשו הבנות שוה בשוה עם הבנים. וזה יהיה דוקא קודם שינשאו הבנות ליקוחים שניים. ואם היו ארוסות, בחלק זה שירשו ינשאו. יען זאת הירושה הראויה להם ע"פ זאת התקנה היא, בעבור שינשאו כשתספיק לנישואין זאת הירושה, ואם לא תספיק, ישלימו צורך הנישואין מן הנותר. ואם תהיה שיעור בזאת הירושה יותר מצורכי הנישואין שהתחייבו לתת לארוסה, יהיה הכל לארוסה הנזכרת."

וראה שם בסי' קמב-קמה שחכמים מוסמכים כרבי יהודה אבן עטר ורבי יעקב אבן צור הגבילו את התקנה לבנות שלא היו נשואות מעולם, אבל נשואות או אלמנות או גרושות, אין להם כלום במקום הזכרים. וראה בענין זה בספר אשר לשלמה סי' מה, וכן סימנים סוף ו עד ח, בספר משפט וצדקה ביעקב לרבי יעקב אבן צור (ח"ב סי' ח), ומאמרו של הרב שמחה אסף שנדפס בספר היובל לרבי יעקב פריימאן (ברלין, תרצז). מענין במיוחד לציין את מכתב התשובה ששלח נשיא בית הדין העליון במרוקו [בשנת תשי"א] למי שהיה הרה"ר לישראל הגרי"א הלוי הרצוג, שיש בו עדות היסטורית על מתקני התקנות והנוהגים כמותם, עיין בספר תחוקה לישראל ח"ב עמ' 195. מאה וחמישים שנה מאוחר יותר מוצאים אנו בתש"י פני משה לר"מ

בנבנישתי (ח"ב סי' טו) את דעת רבי ירמיה מורגונאטו לפסוק כדינא דמלכותא לענן ירושות, וז"ל הפני משה:

"יעקב שמת והניח בן ובת, ומנכסי עזבונו הניח חנויות, וכפי נימוסי הישמעלים בחנויות ברתא במקום ברא נוטלת שוה בשוה, וע"כ במות יעקב נכתבו החנויות בפנקס המותיוילי (מעין טאבו של ימינו) ע"ש ראובן בנו ודינה בתו. אח"כ תבע ראובן מדינה אחותו שתסתלק מחלקה, היות וע"פ דין תורה אין לבנות במקום הבנים כלום. ודינה ובעלה שמעון טוענים כי כפי דינא יש להם חלק ונחלה בחצאי החנויות ... דדינא דמלכותא דינא, שכן פסק מהר"ר ירמיה מורגונאטו זללה"ה."

והפני משה האריך לדחות את דבריו שאין דינא דמלכותא בירושות, עיי"ש.

לנימוק הדינא דמלכותא מתעוררת שאלה מעשית אם דין זה קים גם במלכות ישראל. ומצאנו בזה מחלוקת ראשונים. הר"ן בנדרים (כח, א בד"ה במוכס העומד), כתב וז"ל:

"דדוקא במלכי עובדי כוכבים אמר דדינא דמלכותא דינא, מפני שהארץ שלו ויכול לומר להם אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם מן הארץ, אבל במלכי ישראל לא, לפי שארץ ישראל כל ישראל שותפים בה, וכי אמרינן דינא דמלכותא דינא הני מילי לענן שאם קנה אחד מכס ..."

הרי דסי"ל לר"ן בשם התוס' שלמלכי ישראל בארץ ישראל אין סמכות של דינא דמלכותא היות ואין למלך, לענן ארץ ישראל, כח יותר מליושבי הארץ היהודים. ועיין ברשב"א בחידושו לנדרים שם שהביא ראייה לכך ממ"ד הסובר דכל האמור בפרשת מלך, מלך אסור בו ולא נאמרה פרשה זו אלא ליראם ולבהלם. ותיפוק ליה משום דינא דמלכותא דינא, אלא ראייה שלא נאמרה פרשה זו במלך ישראל אלא במלך אומות העולם. ועי"ע ברמב"ם פ"ג ממלכים ה"ח שמשמע דלא כותייהו. וע"כ צ"ע להחיל את הכלל של דינא דמלכותא דינא היום בארץ ישראל.

ברצוני לציין שגם דעת הגר"א קוק זצ"ל היתה שלא להכיר בדינא דמלכותא לענן ירושות. וכך מוצאים אנו מכתב ששלח לרבה של דאבלין הגר"א הרצוג, לימים הרה"ר לישראל, וז"ל (מובא בשנתון תחומין ג עמ' 231):

"לעני"ד אין מקום ספק בענין דינא דמלכותא לגבי תורת ירושה, וכדעת השי"ך דסי' עג ס"ק לט בכלל הדברים המפורשים בתורה, ובירושה הדברים חמורים יותר משאר דברים, שהרי הקפידה תורה בזה גם במחלק נכסיו על פיו כשאמר לשון ירושה כב"ב קכו, במתני', ובשינוי של השו"ת בנות לבנים ראוי לדון להחמיר עוד ביותר משאר דיני ירושה ..."

ובמהר"י אסאד בתשי' (אה"ע סי' קיד) כתב שלא שייך לומר בזה דינא דמלכותא שהרי לא גזר המלך שידונו היהודים בדיניו, ולא אסר עליהם לחלק את הירושה ע"פ דיני תורה. ואפי' היה גוזר, לא אמרינן דינא דמלכותא לבטל דיני ישראל ח"ו ולדון בדיני אומות העולם, דלא אמרינן דינא דמלכותא דינא אלא בדבר שיש בו הנאה למלך.

יחד עם זאת, עיין בספר הצעת תקנות בירושות לגר"א הלוי הרצוג זצ"ל, שהיתה הצעה לתקן שהבת תיטול קצת פחות מחלק הבן, כשתוקפה של התקנה מכח הפקר בית דין הפקר, וכפי שמצאנו הפקר ב"ד לענן ירושות בירושת הבעל למ"ד שהיא מדרבנן, וכן בירושת אשתו קטנה.

אולם הותנה שיהיה סעיף בכתובה שהירושה תחולק ע"פ התקנות ועוד תנאים וסיגים, עיי"ש בפרק יב. ונראה שסמכו על דעת הדבר אברהם (ח"א סי' א ענף ב) דדינא דמלכותא הוא ג"כ מטעם הפקר בית דין הפקר. ועיין עוד בקונטרסו של הגר"ב רבינוביץ-תאומים (כפי שמופיע בספר הצעת תקנות לגר"א הרצוג עמ' 203 ולהלן). וז"ל (עמ' 220):

"התקנה האפשרית והרצויה, דפי הקוים הנזכרים, היא כיום, שיהיה האב כותב בכתובתו לאשתו התחייבות לשלם לבת כסף כשעור ירושת הבן. מכיון שהיא התחייבות, אין אנו צריכים לכל התחייבות אחרת כדי להקנות דבר שלא בא לעולם, שהרי זו עדיפותה של ההתחייבות."

מדובר בהצעת תקנה שתירש הבת, וזאת באמצעות הכנסת סעיף לכתובה, בו מתחייב החתן לכלתו לתת לבנותיהם הנולדות סך השוה לאחד חלקי מספר הילדים, מכל הנכסים. ואף שהבת אינה בעולם, מ"מ כיון שאימה בעולם, וההתחייבות היא כלפי האם, מהני, כשם שמועילה התחייבות לפרנסת בנות שאינן בעולם. דלמסקנת הגמרא בכתובות קב, ב וגיטין נא, א מהני קנין לזון הבנות. וכ"ה דעת הרמ"ה דמהני קנין אחר הנישואין על מזון הבנות, אף לענין משעבדי.

וראו להביא באריכות מש"כ שם הגר"ב רבינוביץ-תאומים, בטעם תיקון תקנה להשוות הבת לבן. וז"ל (עמ' 224):

"אמנם נזהרו חכמי אשכנז והתקינו רק כדי מחצית מירושת הבן, והנהיגו שתהא מעלת הבן על הבת כמעלת הבכור על הפשוט (עיין חתם סופר אהע"ז סי' קמז), ועוד הגבילו להוציא מכלל המתנה קרקעות וכספים, שלא תהא עוגמת נפש לאב, שנחלתו וספרים עוברים לבית אחרים (עיין בנחלת שבעה כא, ו ובחתי"ס הנ"ל). אבל כיום נשתנה המצב בהרבה מאז, ונשתנו סדרי החיים. בעבר הבנות היו מתחתנות בצעירותן ובעלן היה מכלכלן, ונמצא שלא היה הרבה מה לדאוג לפרנסת הבת. עד ימי בגרותה היתה מקבלת מזונות מנכסי אביה, וגם עישור נכסים לפרנסת נשואין, ושלא הספיק, הוסיפו עד כדי מחצית. אבל כיום שהבנות אין להן להתפרנס מזמן בגרותן עד זמן נשואיהן, והרבה שמאחרות להתחתן או שאין בידן להתחתן כלל, ודאי שרצוי הוא לתת להן מנכסי אביהן יותר ממה שקבלו בדורות ההם. מלבד זה האשה עומדת כיום שוה בשוה כמו האיש לכל נטל עול החיים, וגם הנשואין אינם מקילים הרבה על מצבה, ויש לדאוג לה גם לאחר שהיא מתחתנת, מה שלא היה נחוץ בדורות ההם. זה הלא היה טעם התורה שלא דאגה לפרנסת הבת, מפני שהבעל יהיה לה בעל דואג ומכלכלה, ועד הנישואין יש לסמוך על מידת היושר והרחמים של אחיה, שהם יפרנסוה לפי כבודה, כמו שענה אחד מגדולי האחרונים על שאלת חכמי האיסלם למה לא דאגה התורה לבת (מצודת דוד להרדב"ז סי' תקל) ... אבל עובדה היא שהחיים נשתנו ואחריות הבית על האישה כמו על האיש, ועל ידי כך נתרבו גם חובותיה של האישה, ואין אנו פטורים מלדאוג לתקנתה, כשם שדאגו חכמים לתקנתה בימים ההם. לזאת מהראוי הוא שתקבל חלק ירושתה כמו הבן. ובדאי שאין בזה משום מעביר נחלה ..."

גם הגר"א ולדינברג (שו"ת ציץ אליעזר חלק טז סי' נג) הראה להרבה גדולים מחכמי הדורות שלא היססו לתקן תקנות גם במשפט

הירושה, כל שהשאירו היכר למשפטי התורה. והסיק בזה"ל:
"מכל האמור נלמד עד כמה שיש לעשות כל טצדקי לא לדחות אלה
הבאים לקבל צו ירושה בבית דין, אלא ליכנס לעובי הקורה
ולהתאמץ ולהתעמק בהלכה הנרחבת, כדי למצוא מוצא של אפשרות
למתן ירושה ע"פ דין תורה..."

ברם, ראוי להדגיש שכל דבריהם נסובים, לא ח"ו על עקירת נחלה
מהתורה, אלא באופן של תקנה ע"פ דין תורה, בצורה של התחייבות או
קבלת פיצוי על ויתור ע"פ חוק, וכפי שיבואר להלן.

ב. אם מותר לבנות לדרוש פצוי כספי עבור חתימת הויתור

בנחלת צבי (חו"מ סי' רעו) דן במי שמת והניח בנות וכן, וירש
הבן את כל עזבונו, והיות שרצה הבן לעשות שינוי מבנה בבית שירש,
דרשו ממנו בערכאות שיביא חתימה מאחיותיו שאין להן חלק ונחלה
בבית זה, היות שע"פ חוקי המלכות גם בנות יורשות, והבנות מסרבות
אא"כ יתן להם חלק מהירושה. ורב אחד רצה להביא ראיה מהמשנה
בגיטין מ,ב, בעבד שעשאו רבו אפותיקי דכופין את רבו לכתוב לו גט
שחרור. ובגמ' שם מבואר דהעבד כותב שטר על דמיו לאדון ואין הוא
מחויב לשחררו בחינם. ודחה הנחלת צבי את ראיתו, דשאני התם דאיכא
טעם לאדון מדוע אינו רוצה לכתוב לו שטר שחרור, שלא יאמרו שעבר
בעשה ששחרר עבד, משא"כ הכא כופין על מדת סדום. ומביא ראיה
מהגמ' בב"ק קב,ב בלוקח שדה בשם חבירו דאין כופין למוכר לכתוב
שטר לקונה האמיתי, עיי"ש. ומסיק הנחלת צבי דדוקא כשהבנות
נותנות טעם לדבריהן מדוע הן דורשות כסף עבור החתימה, אבל בלאו
הכי, כופין על מידת סדום.

אמנם תקופה קדומה יותר תיקנו חכמי קושטא, ובראשם המהר"י
באסן, לתת לבנות חלק עשירי מהירושה כפיצוי על חתימתן, עיין
בחוקות חיים להר"י חיים פלאגיי סי' עג, וז"ל:

"כי מה שנהגו בקושטא כפי מה שתקנו הרבנים, הרב מהר"י באסן
והרב אליהו רבה ז"ל, רבני מתא, לתת לבנות עשרה למאה
ויבואו על החתום, תקנה הגונה וישרה היא, וכן ראוי לנהוג
מכח התקנה שכן תיקנו רבני העיר, ומינה לא תזוע, וכל
המקיים דברי חכמים תבוא עליו ברכת טוב."

ועיין בשואל ומשיב (כרך ג מהדורא תליתאה ח"א סי' עח) שכתב
ג"כ שטענת הבנות שאינן רוצות לחתום על ויתור ללא קבלת חלק
בירושה, הינה טענה, ורשאיות לעשות כן. ומה שהביא השואל ששמע
שהישועות יעקב היה כותב כתב סירוב על בנות שלא רצו לחתום, לא
שמיעא ליה לשואל ומשיב. וכ"כ שם בח"ג סי' מה, שכיון שהוא בשב
ואל תעשה בודאי יכולה לעכב. וסמך יתדותיו על התוס' בב"ק מ,ב
[כנראה כונתו לדברי התוס' בד"ה הוה, דמתוך דהוה מעריקנא לאגמא
היה הניזק מתפשר עימי בדבר מועט], וכן הביא דהפני משה (ח"ב סי'
טו) התיר ליטול פיצוי עבור חתימה. ועי"ע בשואל ומשיב כרך ב
תנינא ח"א סי' א, ושם ח"ג סו"ס קי, ובכל התשובות הנז' התיר לבת
לדרוש פיצוי עבור חתימתה. [ועי"ע בדברי חיים (צאנז) ח"ב סי' ג
"שכן נוהגים שמפשרים בזה". ולא הזכיר השואל ומשיב מהו הסכום
המכסימאלי אותו יכולות הבנות לדרוש עבור זה, אם הוא מעבר לחלק
העשירי הנז' בתקנת המהר"י באסן או פחות.
ברם, בשו"ת מהרי"א הלוי (ח"א סי' ד) הסיק:

"שמחויב הבן לפשר עימה כפי ראות עיני הדיין, עד שתתן לו שטר סילוק."

הרי שסכום הויתור תלוי בראות עיני הדיין ובשקול דעתו, לפי נסיבות המקרה. וכן נמצא בשו"ת רב פעלים (ח"ב חו"מ סי' טו), שיכולות הבנות לסרב לחתום עד שיפייסם בדמים, וסך הפיוס הוא "לפי ראות עיני הבית דין שבעירם". הלום ראיתי למהרש"ם במשפט שלום (סי' קפד) שמביא באריכות ראיות לכאן ולכאן, ולא הכריע. מאידך- בצנץ אליעזר (חט"ו סי' ס) כתב; "שכך נוהגים למעשה בהרבה מקרים כי הבנים מעניקים לבנות פיצוי כספי הגון תמורת חתימתם על ויתור בירושה לטובתם". וע"ע במש"כ בחט"ז סי' נב שקבע מסמרות לפסקו מדברי הפוסקים.

מסקנות

- א. אין הבת יורשת את אביה במקום שיש בנים, אף אם ע"פ דינא דמלכותא יורשת.
- ב. במספר קהילות [בארצות האיסלם] תקנו חכמי הקהילות שתירש הבת בחלק שוה עם הבן.
- ג. בדורנו הועלתה הצעה לתקן שיכתב בכתובה שירשו בנותיו בשוה עם הבנים, ולא נהגו כן.
- ד. יכולות הבנות לדרוש פצוי כספי עבור חתימת הויתור. י"א שסכום זה הוא עשירית מהירושה, ויש הסוברים שיכולות לדרוש פיצוי כספי הגון.